

*Мясоедова С. В.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 3
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПРЯМИХ ДИРЕКТИВІВ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛ ВІЛЬЯМА СОМЕРСЕТА МОЕМА)

Анотація. У статті проведено аналіз структурно-семантичних, а також прагматичних особливостей непрямих директивних висловлювань у текстах новел Вільяма Сомерсета Моєма. Визначено, що спонукальне значення може виражатись у непрямих висловлюваннях завдяки особливому мовному оформленню цих конструкцій, а також прагматичним чинникам формування їхнього змісту.

Ключові слова: спонукальна модальність, непрямі директиви, перформативи, експліцитні висловлювання, імпліцитні висловлювання.

Постановка проблеми. Категорія спонукання в англійській мові відзначається різноманітністю засобів вираження. Так, наказовий спосіб домінує, але є не єдиним засобом створення спонукальної модальності: значення спонукальності ширше, ніж значення імператива дієслівної форми. Уявлення про наявність різноманітних і досить різних за своєю природою засобів вираження спонукання до дії спирається на розуміння того, що в мові немає однозначної відповідності між змістом і формою одиниць різних мовних рівнів. Певне значення, певна семантична категорія у процесі розвитку мови набуває різноманітних формальних засобів вираження, які можна вважати вторинними, непрямими. Увагу у цій статті зосереджено саме на непрямих способах вираження категорії спонукання. Аналіз непрямих директивних конструкцій має на меті виявлення специфічних для них мовних засобів, що належать як лексичній, так і граматичній сферам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спонукальна модальність як синтаксична категорія не тотожна способовому значенню дієслова, категорії морфологічній, хоча вона й становить типовий і досить поширений засіб його вираження. Це положення має втілення і подальший розвиток у сучасних синтаксичних описах, які виходять із того, що модальні значення, зокрема й спонукальні, утворюються у результаті взаємодії різних рівнів мовної системи: лексичного (вживання слів із загальною семантикою оцінки й волевиявлення), морфологічного (використання імперативних дієслівних форм, що має першорядне значення для формування модального значення речення), синтаксичного (оформлення речень як питальних / непитальних, стверджувальних / заперечних, реальних / ірреальних за своїм змістом незалежно від значення дієслівної форми). Що ж до інших, досить різноманітних способів вираження спонукальності (їх правомірно називають непрямими), то вони не отримали адекватного відображення у науковій літературі, хоча певною мірою привертати увагу дослідників. Досить згадати у цьому зв'язку праці із функціональної граматики, де прийнято розмежування категоріальної і некатегоріальної імперативності. Відповідно до положень цієї теорії категоріальна імперативність представлена спонукальними висловлюваннями, у яких

спонукальність виражена за допомогою граматичних категорій дієслова, а саме категорії імператива. Висловлювання з категоріальною імперативністю визнаються центром функціонально-семантичного поля спонукальності. До периферії ж цього поля належать некатегоріально імперативні висловлювання. Хоча за своєю формальною організацією такі конструкції призначені для вираження іншого змісту, їхня структура містить показники імперативності. Імперативний смисл передається у них, наприклад, через питання про реалізацію можливості, через опитивність, через футуральну індикативність.

Хоча в межах таких досліджень зроблені цікаві спостереження, багато з питань залишилися поза увагою вчених. Так, наприклад, на увагу заслуговують різні способи вираження спонукання, вибір яких залежить від низки чинників як лінгвістичних, так і прагматичних, у творах художньої літератури, наприклад, новел Вільяма Сомерсета Моєма, якого справедливо вважають класиком англійської літератури ХХ століття.

Мета статті. Отже, завданням роботи є аналіз тих структурно-семантичних, а також прагматичних особливостей, що властиві непрямим директивним висловлюванням в англійській мові (на матеріалі новел Вільяма Сомерсета Моєма).

Виклад основного матеріалу. Відомо, що вибір форми спонукання, притаманний тому чи іншому герою твору, продиктований бажанням вплинути на слухача, досягти здійснення того, до чого він його спонукає. Не останню роль у виборі мовцем виражальних засобів відіграють рівень його мовної компетенції, розвиненість мовлення, мовні смаки й уподобання, манера висловлюватись – усе те, що є ознаками ідіостилу. Використання лише спеціально призначеного для вираження спонукального значення наказового способу дієслова значною мірою збіднює можливості адекватно передавати життєві відносини героїв. Тому письменник вдається до залучення директивних актів, які не містять імперативних форм; ці висловлювання набувають семантики спонукання через уживання мовних одиниць у нетипових для них функціях завдяки складній взаємодії лексичного і граматичного. Такі конструкції, що отримали у лінгвістиці назву «непрямі директивні мовленнєві акти», і становлять предмет аналізу цієї статті.

Відповідно до особливостей лексико-граматичного оформлення і способу вираження спонукального значення усі непрямі спонукальні висловлювання можна розділити на дві групи. У першій спонукальне значення експлікується граматично за допомогою способових форм дієслова, які транспонуються у сферу спонукання, а також лексично – за допомогою модальних слів і часток, перформативів, а також завдяки специфічному інтонаційному оформленню. Це експліцитні спонукальні висловлювання. Висловлювання другої групи не містять ні граматичних, ані лексичних показників спонукальності: нака-

зовий зміст виражений у їхній структурі імпліцитно, через що вони дістали назву імпліцитних спонукальних висловлювань.

Осмислення того, завдяки яким особливостям своєї організації висловлювання, які не містять форм наказового способу дієслова, все ж набувають спонукального значення, вимагає вивчення їхніх специфічних ознак – лексико-семантичних і формально-граматичних – як чинників організації окремих аспектів висловлювання, що перебувають у складній взаємодії.

Спонукування належить до ірреальних модальних значень. Ірреальність становить обов'язкову, постійну сему спонукального значення. Тому важливу роль у творенні спонукальної настанови висловлювання відіграє його модально-часовий план: він завжди ірреальний незалежно від того, чи формується він відповідно до об'єктивно-модального значення дієслівної форми, чи всупереч їй – під впливом інших мовних чинників. Створенню ірреального об'єктивно-модального плану як передумови формування спонукального значення у структурі непрямого висловлювання сприяє вживання способових дієслівних форм, які транспонуються у сферу спонукальності. Йдеться насамперед про форми умовного способу, а також про окремі форми індикатива.

Існування спонукальних конструкцій, у яких спонукування виражено дієсловами умовного способу, можна пояснити близькістю семантики наказового й умовного способів: виражаючи дію ірреальну, бажану, що може бути здійсненою за певних обставин, дієслова умовного способу в контексті імперативної ситуації природно сприймаються як спонукальні:

1) *'If you don't find a house soon,' she said, 'I shall have to reconsider my position.'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Find a house as quickly as possible!'*;

2) *Well, I thought maybe you wouldn't mind asking him. I swear to God I won't start anything here if he'll just only let me stay. I won't go out of the house if that'll suit him. It's no more'n a fortnight.'*

'I'll ask him.' (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Ask him!'*.

Незважаючи на різноманітність відтінків спонукальних значень, виражених дієсловами умовного способу, спільною для них рисою є бажаність, зацікавленість учасників мовленнєвої ситуації у виконанні спонукуваної дії, а також пом'якшений характер спонукування порівняно з прямими спонукуваннями, вираженими імперативними формами:

1) *James, I wish you would be more careful about your language.* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Use appropriate language!'*;

2) *'I wish you'd fired Bananas,' she said.* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Fire Bananas!'*.

У системі способів дієслова ірреальні способи завжди протиставлялись реальному (дійсному) способу, основним призначенням якого є відображення дії реальної, яка відбувається (теперішній час), відбувалась (минулий час) або відбуватиметься (майбутній час). Однак під час дослідження було з'ясовано, що дієслова дійсного способу також уживаються в ірреальному (спонукальному) значенні.

Як показали спостереження, спонукального значення набувають насамперед дієслова майбутнього часу. Висловлювання з дієсловами дійсного способу майбутнього часу на позначення різних відтінків наказовості досить поширені у творах В. Сомерсета Моєма:

1) *'I hope you'll have a cup of tea with us,' she said.* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Stay and have a cup of tea with us!'*;

2) *'Where are you going?' 'I'm going to the Crossleys.' 'I'll come with you... You're not going without me.'*

She shrugged her shoulders and tried to pass him, but he caught her by the arm and held her. (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Don't go there without me!'*.

Сутність таких конструкцій визначається тим, що, будучи призначеними для відображення реальної дійсності у формах індикативу майбутнього часу, вони містять показники імперативності: футуральна індикативність у них є засобом вираження модальності спонукування. Це пояснює здатність форм майбутнього часу формувати ірреальне значення спонукування і бути досить поширеним засобом його вираження:

'When he goes I hope you'll take his place, Mr Mackintosh,' said Jervis. 'We all like you on the island.' (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Stay on the island, don't leave!'*.

Усі ж інші часові форми рідше вживаються у структурі непрямих спонукальних висловлювань. Не будучи пристосованими до вираження імперативного значення, вони формують лише окремі стилістично марковані варіанти непрямих директив:

1) *'My advice is to leave it alone,' said Miller.* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Leave it alone!'*;

2) *But he looked at his watch. 'Gee, it's stopped. That means it's time to have a cocktail.' We sped along an excellent road, bordered with red hibiscus, and came back into the town.* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Let's have a cocktail!'*;

3) *'I want you to wake me in time for the first boat,' he said.* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Leave my boat!'*.

Серед різних засобів вираження спонукальності, які не пов'язані з уживанням спеціально призначених для цього імперативних дієслівних форм, особливо вирізняються питально-спонукальні речення – завдяки їхній об'єктивній складності. Той факт, що спонукального значення ці форми набувають насамперед у складі питальних речень, не дістав висвітлення і задовільного пояснення.

На відміну від власне питальних речень, основною функцією яких є запит інформації, метою питально-спонукальних речень є спонукування співрозмовника до дії: мовець очікує не відповіді на своє запитання, а певної дії співрозмовника:

1) *'Why don't you bring George to lunch with me?'*

'I'll ask him. I should think he'd love to come.' (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Invite George to lunch!'*;

2) *'Davidson made no remark, but he looked at his watch.*

'Are you ready?' he asked his wife.

She got up and folded her work.' (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Get up and let's go!'*;

3) *'Don't you think it's rather rash to go in just now?'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Don't go in just now!'*;

4) *'Won't you be seated, Miss Thompson? I've been hoping to have another talk with you.'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Sit down, please!'*.

До лексико-граматичних чинників, що уможливають

сприйняття спонукальних висловлювань, які не містять категоріальних імперативних форм, належить уживання у їхній структурі модальних слів, наприклад:

You ought to have a talk with him, Chaplin, said Nelson. 'You know him better than anyone else does.' (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Talk to him!'*

Виникає питання про те, що саме в семантиці модальних слів забезпечує їхню роль як одного з чинників формування імперативного значення, за яких умов стає можливим таке поширення їхніх функцій.

Як було з'ясовано, основною семантичною ознакою спонукальної модальності є потенційність, яка визначається як можливість, необхідність, бажаність перетворення певної ситуації на нову. Оскільки ж у мові існують специфічні засоби вираження кожного з цих компонентів спонукального значення (лексемі із суб'єктивно-модальними значеннями можливості, необхідності, бажаності), то їх слід визнати важливим мовним засобом творення спонукальності. Таке розуміння належності модальних слів до сфери спонукальності відображено у працях О. Белічової-Кржижкової. На її думку, всі відтінки спонукального вживання – наказ, вимога, порада, прохання, застереження тощо – можна вивести з такого загального значення: «хочу, щоб ти знав, що вважаю доцільним, щоб ти розумів можливу дію як необхідну й відповідно до цього реалізував цю дію». Викликати в адресата усвідомлення необхідності (належності) реалізувати (унікнути реалізації) дії є сутністю спонукування як такого [1, с. 49–50]. Так, у прикладі нижче спонукування до дії виражається через нагадування співрозмовнику про необхідність реалізації дії:

'You must go up and see her, George!'

'Me!' he cried in astonishment, a little in terror.

'You must go as if you came from your father, to say we won't have anything more to do with her and she's not to write.' (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Go and see her, George!'*

В наступній ситуації спонукування виражається через твердження про доцільність поведінки співрозмовника:

'You should speak to him, Edith.' (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Speak to him, Edith!'*

Поширеною реалізацією зазначеної функції модальних слів є висловлювання, де спонукування виражено через твердження про можливість для слухача виконання дії, про його здатність до цього або через запит цієї інформації, наприклад:

1) *'By the way, he asked, as they went along, 'can you tell me where I shall find Mr Edward Barnard?'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Tell me where I shall find Mr Edward Barnard!'*

2) *'We have no needles. Can you bring some?'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Bring us some needles!'*

Серед модальних слів, які функціонують у структурі спонукальних висловлювань, є група, яка вирізняється з-поміж інших завдяки специфічності свого значення: вона була визначена В. Виноградовим як проголошення волі до виконання дії [2, с. 65]. Ідеться про дієслівні лексеми, які називають різні за своїм характером спонукування: прохання, вимогу, наказ, пораду, пропозицію, рекомендацію тощо, наприклад:

1) *'I have been hard and cruel towards you.... On my knees I beg your forgiveness....'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Forgive me!'*

2) *'There's only one thing, I ask you to leave me alone with my disgrace.'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Leave me alone!'*

3) *'I order you to go to Baru.'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Go to Baru!'*

Висловлювання з такими словами у ролі присудків називаються **перформативними**. Для їх успішного функціонування, на думку Дж. Остіна, необхідне «існування загально визнаної конвенційної результативної процедури, яка передбачає вимовлення певних слів за певних обставин» [3, с. 29–30]. Крім того, всі учасники ситуації повинні мати достеменний намір здійснити відповідні вчинки. Наприклад, для того, щоб битись об заклад, недостатньо сказати: «*Б'юся об заклад, що...*», вимовлення цих слів буде тільки одним з елементів ритуалу закладу. Воно матиме очікуваний результат, якщо ці слова вимовлені в ситуації суперечки й учасники ситуації мають намір розв'язати цей конфлікт за допомогою закладу [3, с. 57].

Щодо перформативів, які функціонують у структурі непрямих спонукальних речень, то як модальні слова, з одного боку, і як слова-дії, з іншого, вони якнайкраще відповідають завданню формування спонукальної модальності висловлювання. Якщо форми наказового способу є спеціальним граматичним засобом вираження модальності спонукування, то перформативи слід розглядати як специфічний лексичний засіб експлікації спонукування у структурі висловлювання, однак спонукування не як такого, а через експлікацію окремих, різних за своїм характером мовленнєвих дій, у яких воно реалізується. Отже, характер спонукування у таких висловлюваннях уточнюється через семантику перформативних дієслів:

1) *'Of course I'll drive you back to Papeete if you like, said Edward, but I advise you to stay.'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Don't go, stay here!'*

2) *'If I've ever done things to affront you I ask you on my knees to forgive me.'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Forgive me!'*

3) *'I beg you to use the power you have and turn him out once for all.'* (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Use the power you have and turn him out!'*

На відміну від експліцитних спонукальних висловлювань, в імпліцитних конструкціях імперативне значення не знаходить вираження за допомогою вербальних мовних засобів, що не заважає цим висловлюванням бути зрозумілими й інформативно повними.

У сучасних семантичних дослідженнях наголошується на тому, що модальність значення, на відміну від пропозитивного, диктумного змісту висловлювання, схильна до імпліцитного вираження. Відзначається, що імпліцитність вираження є характерною рисою саме модального значення. Це стосується і вираження спонукування. Механізм формування імперативного значення в імпліцитних висловлюваннях можна схарактеризувати так: якщо один з учасників комунікації (мовець) володіє інформацією про можливість (необхідність, бажаність тощо) перетворення реальної ситуації на нову й у цьому перетворенні зацікавлений інший учасник комунікації (слухач), то своїм повідомленням про можливість (необхідність, бажаність тощо) зміни певного стану речей мовець спонукає адресата до відповідних дій. Такі спонукальні висловлювання мають, як правило, значення поради, пропозиції, рекомендації, наприклад:

'You seem pretty fit today and I don't suppose you want to stay in this God-forsaken place longer than you must. I've sent over the river to arrange for a couple of prahus to take you down to the coast. They'll be here at six tomorrow morning.' (W. Somerset Maugham)

Compare: *'Leave my house at six o'clock tomorrow morning!'*

Якщо здійснення чогось важливе не для слухача, а для самого мовця, повідомлення також може мати значення спонукування. У цьому випадку формується такий різновид спонукального значення, як прохання: повідомляючи про свій стан або ситуацію, у яких він перебуває, як про такі, що вважаються відхиленням від норми й оцінюються у суспільній свідомості негативно, мовець тим самим виражає свою зацікавленість у перетворенні цієї ситуації на кращу і спонукає до цього слухача, наприклад:

'I haven't spoken to a white person for two years. I've been longing for a good old talk.' (W. Somerset Maugham).

Compare: *'Stay and talk to me!'*

Отже, щоб зрозуміти імпліцитне висловлювання, сприйняти його як спонукування, необхідно знати ситуацію, у якій воно вимовляється. У цьому допомагає контекст або, що можливо в усному мовленні, конситуація, які відображають її риси, релевантні для семантики висловлювання. Розуміння ситуації дозволяє сприйняти мотиваційний потенціал висловлювання, а отже, і його спонукальну силу. Важливе значення тут мають фонові знання учасників комунікації, які забезпечують адекватне сприйняття закладеного у висловлюванні комунікативного наміру мовця.

Висновки. Таким чином, непрямі спонукальні висловлювання посідають важливе місце у текстах творів Вільяма Сомерсета Моэма. Зокрема, це дієслова умовного способу, що здатні набувати спонукальне значення через властиву їм оптативність: мовець висловлює своє бажання, сподіваючись, що співрозмовник перетворить мрію на реальність, тобто буде виконавцем названої мовцем дії. У непрямих спонукальних висловлюваннях із дієсловами дійсного (реального) способу спонукальне значення набувають насамперед слова майбутнього часу як такі, що, хоч і належать до способу реального, позначають дію ще не здійснену (нереальну) на момент мовлення. Вербальним засобом вираження окремих спонукальних дій є перформативи – слова-дії (*просити, хотіти, радити, наказувати, вимагати* та ін.). Виявляючи функціональну близькість до імперативних дієслівних форм, ці висловлювання усе ж належать до сфери непрямого спонукування. До лексико-семантичних ознак, що уможливають сприйняття як спонукальних висловлювань, які не містять категоричних імперативних форм, належить уживання у їхній структурі модальних слів.

Суб'єктивно-модальні відтінки бажаності, можливості, необхідності, що їх надають змісту висловлювання модальні слова, або відповідають їхньому об'єктивно-модальному плану, або творять його. Розумінню спонукальної настанови імпліцитних висловлювань сприяє контекст, який відображає риси мовленнєвої ситуації, за якої вони вимовляються. Саме знання ситуації дозволяє сприйняти мотиваційний потенціал висловлювання, а отже, і його спонукальну силу.

Література:

1. Беличова-Кржижкова Е. О модальности предложения в русском языке / Е. Беличова-Кржижкова // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1984. – С. 49–78.
2. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 53–88.
3. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. 17. – С. 22–130.

Мясоедова С. В. Структурно-семантические и прагматические особенности косвенных директивов (на материале новелл Вильяма Сомерсета Моэма)

Аннотация. В статье проведен анализ структурно-семантических, а также прагматических особенностей косвенных директивов в текстах новелл Вильяма Сомерсета Моэма. Выявлено, что побудительное значение может выражаться в косвенных высказываниях благодаря особенному языковому оформлению этих конструкций, а также прагматическим факторам формирования их содержания.

Ключевые слова: побудительная модальность, косвенные директивы, перформативы, эксплицитные высказывания, имплицитные высказывания.

Miasoiedova S. Semantic, structural and pragmatic peculiarities of indirect directives (in the short stories by William Somerset Maugham)

Summary. In the article there is the research of peculiarities of the structural, lexical and pragmatic peculiarities of indirect directives in the texts of the novels of William Somerset Maugham. It has been defined that imperative meaning of indirect imperative acts can be expressed in the special linguistic form and with the help of the pragmatic factors of creation of their meaning.

Key words: illocutive modality, indirect directives, performatives, explicit utterances, implicit utterances.